

Sóvidék bizonyos részét vármegyei keretek közt a saját közvetlen hatásköre alatt hagyná, mintsem, hogy a székelységnek adományozza azt.

Dolgozatomban megkísértem annak megvilágítását, hogy a székelység – a köztudattal szemben – valóban épített várakat, ha a helyzet megkívánta, viszont saját területén hevesen szembeállt mindenféle olyan törekvással, amely a saját jogainak–kiváltságainak a megcsorbitását jelentette volna, mint például az erdélyi vajda várépítése.

Történetírásunk tele van közhelyekkel, melyeket gyakran elfogadunk anélkül, hogy felülvizsgálánánk, mennyire állják ki a beható elemzéseket. Egy ilyen közhely, hogy a székely nem épített várat. Ehhez hasonló az a közismert tény – mely kiemelkedő szerepet kap a székelyek eredetének kutatásában is –, hogy a nomád birodalmak a meghódított népeket a csatában elő-, illetve utóvédként alkalmazták, és a határok őrzésére is őket rendelték. Tény, valóban ismerünk példákat. De vajon ezek a példák általánosíthatóak? A magyar történetírás egyes képviselői szerint a keleti határ védelmét a X. századtól az egész középkoron keresztül idegen népelemek: besenyők, székelyek őrizték. Jó volna ezeket is újra felülvizsgálni.

Sófalvi András

A nyári napforduló tüze Szent Iván ünnepén

Pogány és keresztény elemeket egyaránt tartalmaztak a szentiváni rítusok és énekek, melyekben Dömötör Tekla szerint „a nyári napfordulóra való utalás van, az általában vallásos – tudományos eredetű, az egyházon s a művelt rétegeken keresztül került a parasztsághoz.” A Szent Iván nap motívumai között megtalálható: a misztikus napszimbolika, Keresztelő Szent János legendája, a tűzgyújtás, a füvek és virágok szerelemvarázsló hatásai, a párosító énekek. Szent Iván-napi népszokások és hiedelmek ma is az élő néphagyomány jelentős értékei közé tartoznak.

Szent János ünnepét egész Európában évszázadokon keresztül hasonló szándékkal tartották meg. Magyarországon a bizánci kapcsolatok révén – a görögkeleti vallásnak megfelelően – Keresztelő Szent János napját Szent Iván ünnepének nevezték. Június 24-ének nagy kultusza volt országszerte. Somogyban sok templomot építettek a tiszteletére (Zákány, Balatonberény, Somogyfajsz, Attala, Zala, Tarany, Miklósi stb.). A szentiváni szokásokat a magyarság délszláv közvetítéssel vette át, de fennmaradtak a népszokáselemek is.

Ezen a napon ünnepelték a nyári napfordulót, amikor a napot, a fényt is köszöntötték. A kereszténység igyekezett a pogány szokásrendszert megszüntetni. Balogh Júlia írja: „Ézért tette meg Keresztelő Szent Jánost a nap védőszentjévé, hogy az ő nevével, illetőleg az ő segítségül hívásával történjék az ünneplés. A keresztény értelmezés azonban nem bizonyult elég hatékonynak, mert a nap ősi, mágius jellegéből és célzatából alig veszített valamit. A pogány szokások maradványai megőrződtek, továbbéltek.”

A tűzgyújtás a hosszú éjszakák a világosságossá tételre, a fényre utalnak:

Világos Szent János
Éjszakád világos
Míg előttem leszek,
Tiszteletet tészek.
Csak addig világos,
Légy aztán homályos. (Szillér)

Tüzet megrakja
világos Szent János,
Világolj, világolj,
Csak addig világolj,
Míg én nálad leszek.
Ha én tőled elmék,
Te is elaludjál. (Kolon)

Nagy előkészületekkel kezdődött a Szent Iván napi tűzgyújtás. A tüzet szalmából vagy többféle fából rakták. Az ünnep előtti napokban összegyűjtötték a cseresznyefakérget, fűvet, virágot. Voltak olyan vidékek, ahol ülési rend szerint foglalt helyet a falusi lakosság:

Tüzek megrakáljuk, négyyszögre rakáljuk.
Egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikon ülnek szép ifjú legények,
Negyediken szép hajadon lányok. (Kolon)

Máglyák lobogtak Szent Iván napján az egész országban. A tűzre illatos növényeket, gyógyfüveket dobtak. Szent Iván füvének nevezték a rutafát, másutt ezt a növényt seprúrutaként, istenfajaként emlegette a nép. Négy-ötszáz évvel ezelőtt a rutafát a tisztaság jelképének tartották. A lányok és legények átugrálták a tüzet, melyekből gomolygott az illatos rutafa füstje, s átugrás közben így énekeltek:

1. Magos a rutafa, Ága elágazik, Selyem sárhaja, Magyar Ilona, Haján folyú gyöngy, Koszorúja gyöngy.	3. Egyik ága hajlik Barna legény udvarába, Selyem sárhaja, Magyar Ilona, Haján folyú gyöngy, Koszorúja gyöngy.
2. Még a tengeren is Áthajladozik, Selyem sárhaja, Magyar Ilona, Haján folyú gyöngy, Koszorúja gyöngy.	4. Másik ága hajlik Szőke leány udvarába, Selyem sárhaja, Magyar Ilona, Haján folyú gyöngy, Koszorúja gyöngy. (Pográny)

Párosító varázslat szinte minden szentiváni énekben megnyilvánult. A Szent Iván ünnepi tűz mellett a „kiénekel” lányt és legényt párosította össze a falu népe. Az egymáshoz hajló szerelem jelének tartották, ha a fiatalok közösen átugrották a tüzet. Ha a lány egyedül ugrotta át a parazsat, a fiúk figyelték mozgását, ügyességét, bátorságát. A következő évben a tűz varázslatos hangulatában ébredezett szerelem sokszor kiteljesedett. A Szent Iván énekekben a szerelem a település szemeláttára vált „bizonyítottá”, a szerelmesek nevét is megnevezték, az énekekben, s „összeboronálták” a fiatalokat.

Egyik ága hajlott Bakó Pista udvarába Másik ága hajlott Császár Borcsa udvarába ...	Adjon Isten lassú esőt, Mossa össze mind a kettőt, Mind arany vesszőt! (Csököly)
--	--

A varázslat hatékonyságát úgy kívánták a szentiván máglyával erősíteni, hogy gyógynövényeket füstöltek a tűz fölött. Így kapott nagyobb gyógyerőt a tisztessé, a csalán, a bodza, a papsajt. Miközben a tűz fölé tartották a gyógynövényeket varázsigéket mormoltak:

... Füstöld meg a füvecském
Tisztessé meg, hasznosid meg ...
Tisztessé légy, hasznos légy,
Majoranna bukros légy. (Merse)

Népszokások színes és titokzatos változatai fűződtek Szent Iván napjához. A „végnélküli”, hosszú énekek idő- és természetjólást is tartalmaztak. A parasztek hitték, hogy nyáron olyan lesz az idő, mint Iván napján, „a János-napi zivatár, negyven napig elkarar”; a kakukk megszólalása pedig azt jelezte, hogy olcsó lesz a gabona.

Mágikus erőt tulajdonítottak a szentiváni tűzgyújtásnak és tűzgrásnak. A tűzbe dobott illatos növényekkel, gyümölcsökkel a rosszat, az ártalmat akarták elhárítani. A szó – az ének – varázserejével a rontó szándékot kívánták megszüntetni, s az egészséget megőrizni. Hitték a tűz gonoszt eltávolító erejében. A szentelt füvek mágikus ereje abban rejlett, hogy a hiedelem szerint a gonosz nem tud kárt tenni a kutakban és a forrásokban. Mivel Keresztelő Szent János a meghalt gyerek patrónusa is volt, ezért a gyermekeknek „szentiváni” almát kellett fogyasztaniuk, hogy ne legyenek betegek. A gyógyító erővel felruházott almát a tűzben elégették. A máglya eloltása után a hamut gyógyító fürdőkre is felhasználták. A tűz körül ülő gyerekek cseresznyét és almát ettek, mert ezeknek a gyümölcsöknek egészségmegővő hatást tulajdonítottak. A hiedelem szerint, ha valaki mezítláb taposta a tűz hamuját, nem ment tüske és szög egy évig a talpukba.

Somogy magyar és nemzetiségi lakossága Szent Iván napját, az év legrövidebb éjszakáját (június 24-ét), még ötven évvel ezelőtt is megünnepelte. Ehhez a jeles naphoz olyan változatos népszokások kapcsolódtak, mint a tűzgrás, a tűzcsóválás és a lámpázás.

Horvátok a Dráva mentén az ünnep előtti napokra körtáncot járva anyanyelvükön énekeltek:

*Iván szántott nagy hold földet Szent Iván nap este
Alászántott aranyalmát Szent Iván nap este
Elküldötte édesanyját, hogy keresse Szent Iván nap este
Édesanyja elment, nem találta Szent Iván nap este
Elküldötte mátkáját, hogy keresse Szent Iván nap este
Elment a mátkája, és megtalálta Szent Iván nap este ...*

Ünnep előtti napokban a lányok koszorút kötöttek vadcsalánból, a fiúk pedig a tűzgyújtás legfontosabb anyagát gyűjtötték össze. Berzencén az asszonyok az ünnep előtti napra kötényükben forgácsot és rőzsét vittek a gyújtandó máglya színhelyére. Az ünnepi készülődéshez tartozott, hogy a kislányok „szentiváni virágot gyűjtöttek, s énekelve virágos kiskertet kerítettek”. A nagy nap előestéjén a legények drótra rögzített égő fakéreg erősítették, a lángoló koszorút csóválták, s áthajították a lányok feje fölé. A lányok a csalánkoszorút átdobták a fiúk felett. A falu melletti tisztáson gyújtott tűz a hiedelem szerint elősegítette, hogy a lányok jól menjenek férjhez, s a legények házassága is sikerüljön. A résztvevők „Na Ivanszka, na vécserje” című dalt énekeltek és kóloztak. A tűz meggyújtása előtt a férfiak távolabb álltak, s vaskos megállapításokat kiáltottak a nők felé. Végül egy öreg asszony lobbantotta fel a lángot. Nagyszerű látvány volt a tűz, a meggyfakéreg füstje, fénye, s benne a megnyúlt árnyak. A múltból megőrzött rítus, gesztus, az ének szépsége nagy élményt jelentett a résztvevők számára. Egy előimádkozó vezetésével a tűz körül guggolók és térdelők Szent Iván közreműködéséért könyörögtek. Eztán kóló következett, a lányok kiléptek a körből, s átugrották a már parázsló tüzet. A legények egy ugrással nem elégedtek meg, hanem csalánnal, tüskés bogáncssal készítették újabb ugrásra a lányokat. A hiedelem szerint a tűzgrás elősegítette a jó búza-, kukorica-, kender- és szőlőtermést. Hitték, hogy a tűz erőt ad a nehéz mezőgazdasági munkához, a lányok felé dobott gyümölcsfaágak pedig távol-tartják a kártevőket a terméstől.

Szlovén népszokások is kapcsolódtak Somogyban Szent Iván ünnepéhez. Taranyban ezen a napon a falu apraja-nagyja énekelve kivonult a faluból. A Rinya-hídon égő nyírfakéreg csóváltak, s a lángoló csóvát a levegőbe dobták és fennszóval tudtul adták: „Szent Iván tüzet gyújt!” Csóválás közben az asszonyok anyanyelvükön elmondták a lorettói litániát, s átszellemülten énekeltek Szent Iván énekét. A nap zárórészeiben a nők az elégett nyírfaháncs maradványait összegyűjtötték, s otthon másnap a káposztapalánták között helyezték el.

A németek szokásai Somogyban már a polgárosodás jegeit is tartalmazták: „Mozsgón a tűzgyújtást versenylovaság előzte meg – írta Bellosics Bálint. A falu apraja-nagyja ünneplő ruhába

öltözve jelent meg a tágas vásártéren a huszonegyedikét követő vasárnapon. A legények lóháton bokrétaisan jelentek meg, s versenyt lovagoltak ... A tüzet a győztes gyújtotta meg mátkájától kapott gyújtóval ... Tánc után tüzet ugráltak, melyet hasonlóképpen a győztes kezdett meg. Végül a leányok e napon napkelte előtt szedett virágokból font koszorút tettek fejükre ...” A falu lakossága a máglya kihűlt paraszát kertjük négy sarkába helyezték el, mert azt hitték, hogy a gyümölcsfák így gazdagon teremnek. A vetésre szórt parasztól pedig megnő a termés, s a jég sem veri el a határt.

Szentiváni lámpázás jelentette hetven évvel ezelőtt Szabadi községben az ünnep fénypontját. Este a legelőn tüzet gyújtottak. Az iskolás gyerekek és a „kislegények” fakérgeket fűztek drótokra, melyet petróleummal átitattak, ezeket meggyújtották. Felfutottak a dombra, s „lámpásokat” körbe-körbe forgatták. A győztes az lett, akinek lámpása a legtovább éget, s a legszebb tűzkarikákat tudta „belerakni” az éjszaka sötétjébe.

A magyar lakosság körében a Koppány mentén „emberemlékezet” óta népszokás volt a lobogózás. A múlt században Kisbárapátiban a falu melletti dombra mentek fel a legények és lányok, s a késő éjszakáig furulyaszóra táncoltak. A lobogózást – tűzcsova forgatást – a legények végezték. Ezt a szokást a századforduló táján az iskolás gyerekek vették át: 20–60 gyerek cseresznyefa-kéregből készült lobogókkal tűzköröket irt a levegőbe. Törökkopányban – Bősze Gábor gyűjtése szerint – június 20–24-ig minden este gyújtottak Szent Iván tüzet. A fiúk és a lányok kimentek az ünnep előestéjén a Dádé dombra, s tüzet gyújtottak. Itt cseresznyekéreg-csomót „huszigyárgyái” égettek és forgattak a fejük fölött. Közben a következő szöveget mondták:

*Hiszi-huszi-gyárgya
Szentiványi várgya
Szél fujja, pipa Gyurka
Bujj a valagamba!*

Csökolyben Vikár Béla gyűjtése szerint a magyar lakosság Szent Iván napján párosító dalokat énekelt a tűz mellett. A századfordulón már a szentiváni gyermekjátékká változott a népszokás, de az ének őrizte még a párosító szövegelemeket:

<i>Érett a meggy, érett</i>	<i>Öleld, akit szeretsz.</i>
<i>Hajlott ága hajlott,</i>	<i>Ezt ölelem, ezt csókolom,</i>
<i>Levelibe kis menyecske,</i>	<i>Iván dombján, domborulján.</i>

A Szent Iván napi népszokás felelevenítése gazdag élményt nyújthat a ma embere számára is. Az ünnep összeforrasztja a faluközösséget. A tanulók múltismeretre tesznek szert: megismerik a nép dalban, táncban, mozdulatban megnyilvánuló művészetét, hiedelemvilágát, jókedélyét és humorát. A néphagyományok élménynyújtó hatásán keresztül – életkorukhoz legjobban kapcsolódó keretek között – a helyi történelem tárul fel előttünk. A népszokások felelevenítése az átélés örömeiményét nyújthatják a gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt.

Dr. Bóra Ferenc

Irodalom: *Balogh Júlia:* Szent Mihály havától Kisasszony haváig. ISBN Novadat K., Győr. 1996. – *Barsi Ernő:* Néprajz az általános iskola alsó tagozatában. OKI-MKM-BTF, Bp., 1992. – *Uő.* Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon. Hazánk K., Győr, 1995. – *Bellosics Bálint:* Magyarország adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethnográfia 1902. – *Bősze Gábor:* Népszokások, hiedelmek a Koppány völgyében NA-1412. – *Dömötör Tekla:* A népszokások költészete. Akadémiai K., Bp., 1974. – *Uő.* Régi és mai népszokások. Tankönyvkiadó, Bp., 1986. – *Együd Árpád:* Somogyi népköltészet. Somogy m. Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1975. – *Király Lajos:* Szent Iván napja a somogyi néphagyományokban. Somogyi Kultúra 1996/2. sz. – *Kiss Géza:* Ormányság. Gondolat K., Bp., 1986. (harmadik kiadás) – *Liszka József:* Ágas-bogas fa. Lilium Aurum K., 1992.